

УДК 347.441

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.166>

## ПРАВОМІРНІСТЬ ПРАВОЧИНІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Руцак І.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,**юридичний факультет,**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Бєлова М.В.,

*доктор юридичних наук, доцент**кафедри конституційного права та порівняльного правознавства**юридичного факультету**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ORCID: 0000-0003-2077-2342

**Руцак І.В., Бєлова М.В. Правомірність правочинів у цивільному праві.**

У статті досліджується проблематика правомірності правочинів у цивільному праві України, їх історичний розвиток від римського права до сучасності та вплив римсько-правових конструкцій на формування сучасного інституту правочинів. Особлива увага приділяється аналізу співвідношення понять «правомірність» та «законність» у контексті правочинів, де правомірність розглядається як більш широке поняття, що включає відповідність не лише нормам позитивного права, але й іншим джерелам цивільного права, його принципам та звичаям.

Детально аналізується проблематика публічного порядку як критерію дійсності правочинів. Досліджується зміст поняття «публічний порядок» у контексті статті 228 Цивільного кодексу України та його співвідношення з приватноправовою природою правочину. Обґрунтовується необхідність більш широкого тлумачення поняття «публічний порядок» як оціночного критерію, закріпленого у публічно-правових нормативних актах держави. Пропонується розглядати як такі, що порушують публічний порядок, правочини, спрямовані на порушення публічно-правових нормативних актів, які визначають основи державного ладу, політичної системи та економічної безпеки держави.

У статті розглядаються актуальні проблеми судової практики щодо визнання правочинів недійсними з підстав порушення публічного порядку, зокрема у справах за позовами податкових органів. Обґрунтовується позиція, згідно з якою визначенню правочину як такого, що порушує публічний порядок, має передувати встановлення умислу сторін у кримінальному чи адміністративному провадженні. Пропонується удосконалення механізму застосування статті 228 ЦК України шляхом встановлення чітких

критеріїв визначення правочину таким, що порушує публічний порядок, та необхідності попереднього встановлення відповідного правопорушення у кримінальному чи адміністративному порядку.

Дослідження базується на комплексному аналізі як історичних джерел римського права, так і сучасного цивільного законодавства України, судової практики та наукових праць провідних цивілістів. Результати дослідження мають як теоретичне значення для розвитку науки цивільного права, так і практичне значення для вдосконалення правозастосовної практики у сфері визнання правочинів недійсними.

**Ключові слова:** римське право, правочин, правомірність правочину, публічний порядок, недійсність правочину, цивільне право.

**Rushchak I.V., Bielova M.V. Legality of transactions in civil law.**

The article examines the legality of transactions in the civil law of Ukraine, their historical development from Roman law to the present day, and the influence of Roman law constructions on the formation of the modern institution of transactions. Particular attention is paid to the analysis of the correlation of the concepts of «legality» and «legitimacy» in the context of transactions, where legality is considered a broader concept, including compliance not only with the norms of positive law but also with other sources of civil law, its principles, and customs.

The issue of public order as a criterion for the validity of transactions is analyzed in detail. The content of the concept of «public order» in the context of Article 228 of the Civil Code of Ukraine and its correlation with the private law nature of the transaction are investigated. The need for a broader interpretation of the concept of «public order» as an evaluation criterion

enshrined in public law regulatory acts of the state is substantiated. It is proposed to consider as violating public order, transactions aimed at violating public legal regulations that determine the foundations of state order, political system, and economic security of the state.

The article considers current problems of judicial practice regarding the recognition of transactions as invalid on the grounds of violating public order, in particular in cases of claims by tax authorities. The position is substantiated, according to which the definition of a transaction as violating public order should be preceded by the establishment of the parties' intention in criminal or administrative proceedings. It is proposed to improve the mechanism for applying Article 228 of the Civil Code of Ukraine by establishing clear criteria for defining a transaction as violating public order and the need for prior establishment of the relevant offense in criminal or administrative proceedings.

The study is based on a comprehensive analysis of both historical sources of Roman law and modern civil legislation of Ukraine, judicial practice and scientific works of leading civilists. The results of the study have both theoretical significance for the development of the science of civil law and practical significance for improving law enforcement practice in the field of invalidating transactions.

**Key words:** Roman law, transaction, legality of a transaction, public order, invalidity of a transaction, civil law.

**Постановка питання.** Римське право, як фундаментальна основа сучасної цивілістики, створило детальну систему регулювання правочинів, яка вражає своєю глибиною та актуальністю навіть через тисячоліття. Римські юристи розробили концепції та принципи, які стали наріжним каменем сучасного розуміння правочинів як юридичних фактів. Вони встановили базові вимоги до дійсності правочинів, визначили умови їх укладення та виконання, а також розробили механізми захисту прав сторін у разі порушення умов правочину [1, с. 67].

У сучасному цивільному законодавстві багатьох країн світу можна простежити пряму рецепцію римських правових конструкцій щодо правочинів. Зокрема, українське цивільне право перейняло римську концепцію поділу правочинів на односторонні, двосторонні та багатосторонні, вимоги щодо форми правочину, підстави визнання правочинів недійсними. Сучасне розуміння волі та волевиявлення як необхідних елементів правочину також бере свій початок у римському праві, де було детально розроблено теорію вад волі та їх впливу на дійсність правочину.

Особливо важливим є те, що сучасне цивільне законодавство зберегло та розвинуло римську

традицію захисту прав добросовісної сторони правочину. Інститути реституції, відшкодування збитків, визнання правочинів недійсними через обман або помилку - все це має коріння в римському праві. Сучасні цивільні кодекси, зокрема й Цивільний кодекс України, хоч і адаптували ці положення до сучасних реалій, але зберегли основні принципи та підходи, розроблені римськими юристами, що свідчить про універсальність та життєздатність римського приватного права [2, с. 693].

**Стан опрацювання проблематики.** Проблематика правомірності правочинів у цивільному праві, а також їх історичний розвиток від римського права до сучасності, були предметом дослідження багатьох відомих науковців. Фундаментальною основою для розуміння концепції правочинів у римському праві стали праці класичних романістів. Зокрема, особливу увагу варто приділити роботам Д.Дождєва «Римське приватне право», І.Новицького «Римське право», О.Підпригори «Римське приватне право», які детально аналізують інститут правочинів у римському праві та його вплив на формування сучасних цивільно-правових конструкцій.

Серед сучасних українських цивілістів значний внесок у дослідження правової природи правочинів та умов їх правомірності зробили такі науковці як Є. Харитонов, О. Харитонova, В. Борисова, І. Спасибо-Фатєєва, Р. Майданик, В. Коссаk. Їхні праці розкривають сутність правочину як юридичного факту, аналізують умови його дійсності та наслідки недотримання вимог закону щодо форми та змісту правочинів. Особливу увагу приділено дослідженню співвідношення волі та волевиявлення у правочині, що бере свій початок ще з римського права.

Питання недійсності правочинів та їх правових наслідків ґрунтовно досліджували В. Луць, З. Ромовська, О. Дзера, Н. Кузнецова. У їхніх роботах проведено паралелі між римським та сучасним розумінням правових наслідків недійсності правочинів, проаналізовано розвиток інституту реституції. Серед зарубіжних дослідників варто відзначити праці Й. Покровського «Історія римського права», Г. Пухти «Курс римського цивільного права», які заклали теоретичне підґрунтя для розуміння еволюції інституту правочинів від римського права до сучасності.

Окремо слід виділити дисертаційні дослідження останніх років, присвячені різним аспектам правочинів: роботи В. Жекова щодо правочинів, які порушують публічний порядок; О. Перової стосовно недійсності правочинів, вчинених під впливом помилки; І. Давидової щодо недійсності правочинів, вчинених з використанням інформаційних технологій. Ці дослідження демонструють, як класичні римські концепції адаптуються до викликів сучасного цивільного обороту.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених правочинам, окремі аспекти їх правомірності потребують подальшого дослідження, особливо в контексті впливу римського права на формування сучасних правових конструкцій. Зокрема, актуальними залишаються питання співвідношення приватних та публічних інтересів при визначенні правомірності правочинів, проблеми правових наслідків недійсності правочинів у сучасних умовах, а також адаптація класичних римських концепцій до нових форм правочинів, що виникають у цифрову епоху.

Отже, **метою дослідження** є комплексний теоретико-правовий аналіз правомірності правочинів у цивільному праві, визначення їх сутнісних ознак, умов дійсності та розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання інституту правочинів у сучасному цивільному праві України.

**Виклад матеріалу дослідження.** У категорії правочин ключовою ознакою та вимогою є правомірність, а загальною вимогою, яка встановлена у ч. 1 ст. 203 ЦК – відповідність змісту ЦК, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства. Для розуміння правомірності ми повинні з'ясувати одну важливу обставину: співвідношення змісту понять «правомірність» та «законність». Методологічним підґрунтям тут може слугувати положення про те, що зміст поняття цивільного права є ширшим за зміст поняття цивільного законодавства [3, с. 69-70]. Відповідно законність – безумовна відповідність нормам позитивного права, а правомірність – як нормам позитивного права так і іншим джерелам цивільного права, зокрема його принципам, звичаям, вимогам що зазвичай ставляться.

Отже, йдеться про буквально вузьке тлумачення поняття правомірність, як законність, та широке тлумачення – як відповідність всім джерелам цивільного права.

З цього приводу Т.В. Бобко зазначає, що «вчення про заборони та дозволи в ракурсі змісту правочинів: під законністю змісту правочину слід розуміти дві вимоги законодавства – негативні і позитивні. Негативними умовами, що пред'являються законодавством до змісту правочину, є заборони, позитивними – те, що слід передбачати в самому правочині» [4, с. 6]. Досить цікавим є її комплексний підхід до проблематики правочинів, який полягає у тому що правочин нею «... розглядається як акт приватного волевиявлення, міцно «вмонтований» у певні фіскальні, податкові та облікові механізми, внаслідок чого відбувається взаємний вплив і регламентація форми та змісту правочинів, що є важливим для їх цивільно-правового регулювання» [4, с. 4]. Він свідчить про те, що пра-

вочин як акт приватного волевиявлення і юридичний факт, є підставою для виникнення інших галузевих правовідносин.

Сам по собі термін «правочин» свідчить що він є таким, який відповідає праву і вчинений відповідно до вимог норм права. Іншими словами, ознака його правомірності йому іманентно властива і є конститутивною. Не дарма законодавець презюмує у ст. 204 ЦК України правомірність правочину. Якщо виходити із того, що правочин є однією з найпоширеніших підстав виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин у системі юридичних фактів, то внаслідок визнання його недійсним така підстава відпадає хоча б за правилами формальної логіки – не правовий акт не може спричинити нормальні цивільні правовідносини, а лише є одним із порушень, які спричиняють охоронні правовідносини. Цей аспект, на жаль, упускається у сучасних дослідженнях.

У зв'язку з наведеним досить актуальним є проблеми, які пов'язані з недійсністю правочинів, та підставах виникнення охоронних зобов'язань і застосування наслідків недійсних правочинів. Досі ці питання вважались само собою зрозумілими. Проте, якщо розукомплектувати правочин як дію на дійсну, яка відповідає вимогам ст. 203 ЦК України і тим набуває статусу правочину як правової категорії, та недійсні дії, які у разі їх оспорення не породжують тих юридичних наслідків, які мали на меті їх учасники, то стає зрозумілим сутність проблеми та необхідність її вирішення. Іншими словами, якщо людина ще здатна внаслідок застосування умовностей, через тлумачення встановити про що йдеться у категорії «недійсний правочин», то його не сприймає штучний інтелект, зокрема ПК.

Таким чином дослідницьке завдання цієї частини дослідження полягає у вирішенні дилеми недійсної не правової дії, яка нібито не спричиняє правових наслідків, але насправді до таких призводить: порушуються охоронювані законом суб'єктивні права та охоронювані законом інтереси хто потерпів від такого порушення; виникає право на захист та застосування такого способу захисту цивільних прав як визнання правочину недійсним; потерпілий чи інші особи у його інтересах набувають право звернутися за захистом до суду.

Спробуємо вирішити його послідовно на основі формально-юридичного підходу. Так, відповідно ст. 203 ЦК України встановлені умови дійсності правочину і однією з них є дотримання вимог щодо його змісту. Тоді не досить зрозуміла презумпція правомірності правочину. Вона, по суті, ігнорує вимоги до правочину, які встановлені у ст. 203 ЦК України. Принаймні, питання про те, чи може правочин суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства,

а також моральним засадам суспільства (ч. 1 ст. 203 ЦК) залишається відкритим. Через ст. 204 ЦК та волевиявленням сторони ці вимоги ігноруються, а при достатньо професійному підході взагалі можна довести протилежне і особа, яка потерпіла – перетвориться у порушника. Ми вже не говоримо про інші способи впливу на потерпілу сторону.

Показовою у тому є наведена вище в Узагальненні Верховного суду України судова практика. Стосовно досліджуваного недійсного правочину основне полягає у тому, що зміст вчиненого правочину не повинен суперечити публічному порядку держави, закріпленому в законодавстві України. У ст. 228 ЦК України використано термін «правочин, що порушує публічний порядок» і вказується, що ним є порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним. У такому підході вбачається відхід від тих основних цінностей, насамперед життя та здоров'я, які вказані у ст. 3 Конституції України [8]; майнова направленість розуміння змісту публічний порядок; спробу диференціації прав людини і громадянина при тому, що у ЦК не проведено ідею і можливість реторсії у правах за ознакою громадянства; майнові порушення проти держави і проти фізичної, юридичної особи та публічних утворень фактично прирівняні.

Очевидно, що термін "публічний порядок" потребує детального дослідження у тому числі із додатковим включенням у нього умови про завідому суперечність цих дій інтересам держави та суспільства, а також засадам суспільної моралі. Після з'ясування його змісту можливо обґрунтувати таку підставу нікчемності правочину як порушення вчиненим правочином публічного порядку, при тому із метою, яка завідомо протилежна інтересам держави та суспільства, що визначено у новій редакції ст. 228 ЦК України.

Тут вбачається й більш глибоке гносеологічне підґрунтя. Це пов'язано з тим, що з часів відомого вислову римського юриста Гая у свідомість кожного юриста закладено поняття публічного та приватного права: публічне право стосується інтересів держави, а приватне – інтересів особи [2, с. 694]. Крім того, цивільне законодавство України покликане врегулювати приватноправові відносини, до яких категорію публічного порядку навряд чи можна віднести. Тож право на погодження із умовами правочину які ущемляють права його сторони не може возводитися у ранг публічного, а є лише приватною справою цієї сторони. Відповідно між публічним стандартом, яким є саме вимоги закону, та приватним його застосуванням стороною дії, яка не відповідає встановленим законом вимогам є певна і

досить суттєва різниця. Лише у тому разі коли сторони укладаючи правочин за рахунок порушення публічного порядку намагаються отримати приватну вигоду чи навіть зиск, тоді водночас відбувається і порушення публічного порядку і порушення норм цивільного права.

Виділяючи тільки окремі злочини, адміністративні або цивільні правопорушення як підставу нікчемності правочину за ст. 228 ЦК України, постає питання: чи будуть визнаватись нікчемними з підстав порушення публічного порядку дії, заборонені кримінальним або адміністративним законодавством (наприклад, дії, спрямовані на провезення контрабанди, на дачу хабара тощо), або навіть ті, що спрямовані на підрив економічної безпеки чи зміну конституційного ладу тощо, які, у свою чергу, не охоплюються наведеною статтею.

Якщо проаналізувати розглядуваний нікчемний правочин, то конституційні права людини та громадянина, порушення яких є підставою нікчемності правочину, що порушує публічний порядок, закріплені в Основному Законі держави — Конституції України, яка у ст. 3 найвищою соціальною цінністю проголошує людину, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпеку. Крім цього, у разі спрямованості правочину на знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним, дії особи кваліфікуватимуться як злочини або адміністративні проступки, і, як наслідок, порушуватимуть Кримінальний кодекс України та Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Законодавець відокремив порушення публічного порядку від інших підстав нікчемності правочинів, керуючись порушенням правочином таких нормативно-правових актів держави, як: Конституція України, Кримінальний кодекс та Кодекс України про адміністративні правопорушення. Тому можна стверджувати, що публічний порядок держави порушується у разі порушення нормативних актів, у яких він закріплений.

Необхідно чітко розмежувати правочини, що порушують публічний порядок, від інших підстав нікчемності вчинених правочинів, а також визначити межі застосування ст. 228 ЦК України, які могли б бути використані судами під час розгляду справ даної категорії.

Для визначення критеріїв застосування ст. 228 ЦК України слід відмітити, що нині актуальними є справи, які розглядаються господарськими судами за позовами податкових органів про умисне ухилення суб'єктів господарювання від сплати податків. Як правило, податкові органи пред'являють у господарські суди позови про визнання правочинів недійсними на підставі ст. 49 ЦК УРСР, як такі, що вчинені з метою, су-

перечною інтересам держави та суспільства [9, с. 18].

Судові процеси за участю податкових органів та суб'єктів підприємницької діяльності нерідко супроводжуються порушенням прав та законних інтересів останніх у зв'язку з неправомірним втручанням у їхню господарську діяльність, оскільки господарські суди досить часто виносять рішення про відмову в задоволенні позову. Рішення судді мотивують, перш за все, тим, що податкові органи не надають доказів, які свідчили б про умисел сторін на вчинення договору з метою, суперечною інтересам держави та суспільства (на умисне ухилення від сплати податків).

Довести умисел сторін під час розгляду цивільної справи у суді досить складно, а наслідком неподання позивачем доказів про наявність мети, суперечною інтересам держави та суспільства, є відмова суду в задоволенні позову зацікавленої особи, навіть, якщо такий умисел сторін реально мав місце.

Оскільки ст. 228 ЦК України для правочину, що порушує публічний порядок, передбачає наявність умислу сторін (сторони) на незаконний результат, а також суперечність його публічно-правовим актам держави, вважаємо, що такий умисел повинен встановлюватись під час розслідування кримінальної справи і розгляду її у суді або у момент винесення постанови про адміністративне правопорушення.

Можливість такого порядку встановлення умислу сторін також пов'язано з тим, що однією з ознак правочину, що порушує публічний порядок, є заборона його нормами кримінального чи адміністративного законодавства. Як зазначає М. Сібільов, ці правочини порушують виключно публічно-правові норми, які одночасно становлять правопорушення у вигляді злочину чи адміністративно-правового делікту [9, с. 20].

Виходячи з викладеного вище, правочин можна визначити таким, що порушує публічний порядок, якщо він спрямований (вчинений з умислом) на порушення публічно-правових нормативних актів держави, які визначають основи державного ладу, політичної системи та економічної безпеки держави, і кваліфікований як злочин чи адміністративне правопорушення у встановленому законом порядку.

У зв'язку з цим ст. 228 ЦК України повинна, на нашу думку, підлягати ширшому тлумаченню, а термін "публічний порядок" — як оціночний критерій, закріплений у публічно-правових нормативних актах держави. Під правочин, що порушує публічний порядок повинні підпадати правочини, спрямовані (вчиняються з умислом) на порушення публічних нормативно-правових актів: Конституції України, валютного, митного, податкового, антимонопольного та іншого публічно-правового законодавства, у якому закріплені основи державного ладу, політичної системи, економічної безпеки держави, і у той же час є злочинами чи адміністративними деліктами. Це, зокрема, правочини, що спрямовані на порушення конституційних прав і свобод людини та громадянина; ухилення суб'єктами господарювання від сплати податків; незаконне відчуження або користування об'єктами права власності Українського народу; правочини, спрямовані на незаконний обіг вилучених з вільного обігу предметів або предметів, обіг яких обмежено; правочини, вчинені з метою порушення антимонопольного законодавства та спрямовані на зайняття забороненими видами господарської діяльності, а також інші, спрямовані на порушення публічно-правових нормативних актів. Визначенню правочину як такого, що порушує публічний порядок, повинен передувати вирок суду про притягнення учасника (учасників) такого правочину до кримінальної відповідальності, який набрав чинності, чи постановою компетентного органу про притягнення названих осіб до адміністративної відповідальності.

Запропонований порядок застосування ст. 228 ЦК України не призводитиме до неоднозначного тлумачення даного нікчемного правочину в судовій практиці, а також дозволить виносити обґрунтовані рішення про порушення сторонами вчиненим правочиним публічного порядку. Окрім того, це слугуватиме і чіткому визначенню наслідків недійсності антипублічних правочинів. Так чи інакше і практика, і судочинство матиме більш чіткі критерії для вирішення справ про визнання антипублічних правочинів недійсними.

**Висновки.** За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що правомірність правочинів є ключовою та конститутивною ознакою цієї правової категорії. При цьому важливо розрізняти поняття «правомірність» та «законність», оскільки правомірність є ширшим поняттям і включає відповідність не лише нормам позитивного права, але й іншим джерелам цивільного права, зокрема його принципам, звичаям та загальноприйнятим вимогам.

Особливу увагу в контексті правомірності правочинів слід приділити питанню публічного порядку як критерію їх дійсності. Аналіз показує, що правочин можна визначити таким, що порушує публічний порядок, якщо він спрямований на порушення публічно-правових нормативних актів держави, які визначають основи державного ладу, політичної системи та економічної безпеки держави, і кваліфікований як злочин чи адміністративне правопорушення у встановленому законом порядку. При цьому важливим є чітке розмежування правочинів, що порушують публічний порядок, від інших підстав нікчемності вчинених правочинів.

З метою вдосконалення правового регулювання інституту правочинів необхідно запровадити більш чіткі критерії визначення правочину таким, що порушує публічний порядок. Зокрема, доцільно встановити, що визначенню правочину як такого, що порушує публічний порядок, повинен передувати вирок суду про притягнення учасника такого правочину до кримінальної відповідальності, який набрав чинності, чи постановою компетентного органу про притягнення до адміністративної відповідальності. Такий підхід дозволить уникнути неоднозначного тлумачення даного виду нікчемних правочинів у судовій практиці та забезпечить винесення обґрунтованих рішень.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белов Д.М., Белова М.В., Переш І.Є. Розуміння терміну «конституція» в період Стародавнього Риму. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 4. 2023. С. 66–70.
2. Белова М.В., Переш І.Є. Вплив римського права на сучасну зміну правової парадигми. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 5. 2023. С. 692–695.
3. Цивільне право України. У двох частинах. Частина 1. *Підручник* / За заг. Ред.. д-ра юрид. наук Р.Б. Шишки та канд. юрид. наук В.А.Кройтора. Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ. 2008. 516 с.
4. Бобко Т.В. Зміст та форма правочину у цивільному праві: *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. спеціальність 12.00.03 «Цивільне право*
5. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Заборовський В.В. Штучний інтелект та авторські і суміжні права. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 76(2). Ч. 2. 2023. С. 299–304.
6. Белов Д.М., Белова М.В., Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 78(4). Ч. 2. 2023. С. 315–320.
7. Бисага Ю.М., Белова М.В., Белов Д.М. Виклики для прав дитини у зв'язку з розвитком штучного інтелекту. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 77(3). Ч. 1. 2023. С. 88–91.
8. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Сібільов М.М. Загальна характеристика нікчемних правочинів (договорів). *Економіка. Фінанси. Право*. 2007. № 5. С. 16–22.
10. Руцак І. В. Правочини, що порушують публічний порядок, і їх недійсність: *Дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2012. 192 с.*
11. Руцак І.В. Конструкція правочинів у цивільному праві. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 3. С. 74–80.
12. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.